

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ

Адекватність заходів безпеки сучасним загрозам у глобальному та регіональному вимірах потребує з'ясування обставин, які, накопичуючись, здійснюють конфліктогенний вплив на соціум і сприяють терористичним процесам і явищам. Сучасний терористичний феномен, який ми окреслюємо як небезпечне системно-соціальне явище, зумовлене у широкому сенсі системною кризою світового суспільного розвитку, сигналізує, на нашу думку, про тенденції видозмін у світовому порядку.

За останній час міжнародна терористична організація “Аль-Каїда” з її розгалуженими численними філіями, скоріше ідеологічними, ніж організаційними, де-факто набуває своєї міжнародно-інституалізаційної легалізації, намагаючись перетворитися у впливовий суб'єкт формування нового світоустрою, з чим світова спільнота не може не рахуватися. Така ситуація диктує необхідність перегляду існуючої системи безпеки, форм і методів антитерористичних дій, які наразі в основному базуються на стандартному наборі силових методів, ще донедавна достатньо ефективних. Однак сьогодні сконцентрованість лише на військових, поліцейських, розвідувальних та інших організаційно-обмежувальних заходах уже є неадекватною виклику і загрожує підірвати зусилля зі сприяння демократичному управлінню, забезпеченню прав людини, що може призвести до відчуження великих груп населення світу і тим самим послабити потенціал колективних дій проти тероризму. Тому констатація того, що міжнародний тероризм — це

системно-соціальна загроза XXI століття, яка має можливості для застосування зброї масового ураження, а також новітніх інформаційних технологій впливу, спонукає до компаративного аналізу превентивних механізмів протидії та профілактики. Йдеться про дослідження вищезначених проблем на міждисциплінарному стику, передусім гуманітарних знань, якнайбільше близьких до пізнання природи насильства, екстремізму, тероризму.

Метою цієї статті є намагання визначити, щоправда в ескізному варіанті, методологічні підходи до антитерористичних спрямувань міжнародного співтовариства. Такий підхід, на наш погляд, є плідним, оскільки узагальнення дослідного матеріалу з проблем антитерористичної протидії, визначення її базових принципів дасть змогу чіткіше окреслити форми і методи протидії а отже, підійти до усвідомлення необхідності комплексного підходу до вирішення означеного завдання, зосереджуючись на проблематиці людини як такої: її релігії, культури та продукованих нею соціально-економічних умови існування. Зрештою, сьогодні назріла необхідність зміни шляхів протидії тероризму через нове бачення філософії глобальної безпеки “з людським обличчям”: “Будь-яке вагоме визначення безпеки не може відтепер обмежуватися воєнною тематикою, але повинно визнавати необхідність інтегрального підходу до умов, які породжують нестабільність суспільств і деградацію особистості”¹.

Такий підхід потребує щонайменше класифікації соціальних джерел появи на рубежі XX–XXI ст. феномена міжнародного тероризму. Пошукова робота у цьому напрямі сприятиме виробленню комплексного підходу до розробки превентивних заходів. Нехтування науковою методологією може призвести до непродуктивних висновків, які спричиняються “аберацією близькості” (поняття Л.Гумільова – Авт.), про що, зокрема, свідчить поява такого поняття, як “ісламський тероризм”. У зв’язку з цим, наприклад, американський політолог Зб.Бжезинський, дискутуючи з консервативною

думкою радикальних співвітчизників, небезпідставно доводить, що з релігійного погляду іслам навряд чи можна вважати більше ворожим глобальній демократії, аніж, скажімо, буддизм, іудаїзм або християнство². Головне, що стимулює терористичні загрози, так це, наголошує Зб.Бжезинський, джерела та умови, які породжують фанатичні мотивації, настрої, переконання, рішення. Перемога над міжнародним тероризмом може відбуватися щонайменше тоді, коли будуть виявлені соціальні об'єкти масових збуджень, пристрастей, побоювань, страху.

Поняття “міжнародний тероризм” є досить загальним. У цьому контексті націоналізм і сепаратизм, які належать до джерел тероризму, з одного боку, можливо розглядати як зброю руйнування, а з іншого, – як знаряддя чи ресурс соціального прогресу. Тому досить важливо, щоб повстанський опір (національно-визвольний рух), який іноді набуває форм міжнародного чи регіонального тероризму, менше підносився або заперечувався, особливо, коли йдеться про державне будівництво чи суспільну руйнацію. Адже, за словами колишнього Генерального секретаря ООН Переса де Куельяра, іноді важко сказати, де закінчується тероризм і де починається боротьба за самовизначення.

Це зумовило значною мірою те, що до сьогодні світова спільнота так і не спромоглася на розробку доктринального положення: визначення поняття “тероризм””. При цьому є очевидним, що боротьба з невизначеністю, відповідно, породжує тільки невизначеність, яку можна здебільшого пояснити не тільки бажанням маніпулювати цим терміном, а й уникати обвинувачень у підсобництві міжнародному тероризму.

З одного боку, за словами Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, міжнародному співтовариству необхідно виробити просте й зрозуміле визначення поняття “тероризм”, яке несе моральну оцінку того, що напади й убивства мирних громадян є неприйнятними під жодними гаслами. З іншого боку, дослідники проблем екстремізму й тероризму вважають, що ідеальним буде таке визначення яке “оцінює це явище як самостійний агресивний акт без територіального, етнічного,

політичного, релігійного, економічного або іншого підтексту. Це має бути безоціночне визначення, яке відбиває виключно сутність самого явища як такого”³.

Коли терористичний світ є зрозумілим і чітко означеним, то розробляти механізми, способи і форми протидії тероризму легше й доступніше. Це один бік дослідних горизонтів. Інший, досить ускладнений, — це, за нашою думкою, виявлення терористичного підґрунтя у міжнародній та національній політиці і побудова такої парадигми протидії, яка б мала системний багаторівневий характер і унеможлиблювала, а скоріше мінімізувала появу джерел і умов терористичної загрози.

Слід зазначити, що боротьба з тероризмом велася й ведеться не одне десятиліття, однак саме після 11 вересня 2001 року антитероризм щораз активніше став розглядатися не тільки з погляду оперативного-розвідувального і правоохоронного реагування. Пріоритетними напрямками, як вважають експерти з питань міжнародного співробітництва у боротьбі з тероризмом, є такі: удосконалення антитерористичної міжнародно-правової бази та механізмів надання правової допомоги; активізація боротьби з фінансуванням тероризму, зокрема щодо перекривання каналів його підживлення за рахунок обігу наркотиків, відмивання брудних грошей; протидія доступу терористів до засобів масового ураження та їх доставки, можливому застосуванню ними біологічних речовин, ядерних та радіоактивних матеріалів; посилення контролю за обігом звичайних видів озброєння; заходи щодо забезпечення права людини на захист від тероризму тощо⁴.

Актуалізувалися сьогодні питання щодо інформаційно-ідеологічних, соціально-психологічних, культурно-цивілізаційних аспектів протидії. На нашу думку, дуже важливо розробити систему індикаторів для визначення світоглядного підґрунтя носіїв ідеології тероризму, яка б унеможлиблювала його життєздатність: “Першим і найбільш могутнім бар’єром на шляху до поширення тероризму є ідеологічна боротьба. Інтелектуальні осередки вільного суспільства... потребують постійного зміцнення й захисту. А це, в першу чергу, означає виховання в

людях установки на те, що сутність демократичних суспільств, те, чим вони відрізняються від диктатур, — це наслідування принципу врегулювання конфліктів ненасильницьким шляхом — шляхом аргументації, дискусій, а якщо питання вкрай важливе, то й шляхом голосування, аж ніяк не за допомогою куль”⁵. Саме системність і комплексність застосування профілактичних заходів протидії тероризму у напрямі пріоритету гуманізму, і головне — окреслення спільного ціннісного поля, на якому хоча б потенційно можливо досягти консенсусу на певних рівнях суспільного життя — це є найдієвішим, хоча й довготривалим завданням.

Незважаючи на це, домінуючою сьогодні залишається концепція “війни з тероризмом”. Після 11 вересня 2001 року для США розуміння терористичної загрози орієнтоване насамперед на силове протистояння та активні військові дії. Таке бачення реалізується через відповідний інструментарій, який, за словами колишнього заступника міністра торгівлі США, відомого підприємця Д.Роткопфа, полягає у новому співробітництві держави в особі Пентагона та приватного сектора з метою розробки, придбання та запровадження в життя принципово нових, технологічноємних засобів боротьби з тероризмом. Однак для цього, на його думку, слід переглянути існуючий розподіл праці між публічною владою та приватним сектором, оскільки “вашингтонська адміністрація вже не може нести монопольну відповідальність за підтримання внутрішньої безпеки країни”. Віднині “невидима рука ринку” в особі транснаціональних корпорацій, “більш гнучка й рухлива, ніж важка рука держбюрократії”⁶, повинна взяти на себе турботу про безпеку Сполучених Штатів⁶. Як бачимо, йдеться про необхідність передачі державою головних важелів боротьби з тероризмом ТНК задля створення ними нових альянсів, які будуть ґрунтуватися на неформальних і постійно модифікованих правилах.

Збройна боротьба з тероризмом навіть і могутніх у воєнному відношенні держав виявляється сьогодні безуспішною з багатьох причин. Одна з них полягає в тому, що збройне вторгнення

на територію суверенних держав з метою ліквідації терористичних угруповань завжди сприймається як військова агресія. Зростаючі армійські та цивільні втрати викликають масове роздратування громадянських суспільств як з боку захисників від зовнішніх посягань, так і з боку представників нападника. Ситуація ускладнюється ще більше, аж до винятково критичного ризику, що межує із соціальними конфліктами та бунтарськими виступами. Довготривалі воєнні дії, хай навіть і антитерористичного спрямування, мають тенденцію до перетворення у конфліктогенний фактор, і тоді “активи боротьби з тероризмом перетворюються у пасиви, тобто прибічники та прошарки населення, які підтримували США та інших членів антитерористичної коаліції, стають їхніми противниками”⁷.

Для США беззаперечним імперативом сили залишаються воєнні акції, оскільки саме вони виправдовують побудову міжнародного порядку “на пріоритеті односторонніх дій та їх спроможності до таких дій”⁸. Для європейського ж співтовариства необхідні докази правової легітимності цих акцій. Європейський підхід у протидії тероризму зорієнтований на необхідності структурно-організаційних перетворень, формування відповідного безпечного середовища. Найбільшої ваги набуває не застосування військової сили як останнього аргументу боротьби, а поєднання різнопланових заходів на основі координації дій країн-членів ЄС на принципах взаємної уразливості, взаємної залежності, відкритості й прозорості.

Саме на це спрямована концепція безпеки ЄС, яка набула остаточного оформлення після подій 2004 року в Мадриді, коли масштабна терористична атака засвідчила, що Європа стала реальною ціллю міжнародного тероризму. Європейська стратегія безпеки виразно окреслила зміни бачення Євросоюзом свого місця у світі: “Як об’єднання 25 держав з населенням понад 450 млн. людей і з внутрішнім валовим продуктом, що становить чверть світового ВВП, Європейський Союз неминуче стає глобальним гравцем... і має бути готовий нести свою частину відповідальності за глобальну безпеку”⁹.

У цілому ж Радою Європи напрацьовано вагомий анти-терористичний потенціал, перш за все у правовій сфері. Зусилля, спрямовані на зміцненні правової діяльності проти тероризму, базуються на принципі, відповідно до якого з тероризмом можна й необхідно боротися, дотримуючись прав людини, основних свобод та принципу верховенства права. При цьому ЄС розглядає ООН та Раду Безпеки ООН ключовими структурами у боротьбі з міжнародним тероризмом.

Нормативні основи протидії тероризму закладено тринадцятьма універсальними конвенціями ООН щодо боротьби з окремими проявами тероризму. Природно, що провідну роль у цьому процесі відіграє саме ООН як єдиний центр, що координує національні, регіональні та міжнародні зусилля з метою надання процесу глобалізації керованого характеру і має повноваження на застосування миротворчого воєнізованого корпусу. Зміцненню міжнародного авторитету організації сприяє прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2006 року глобальної контртерористичної стратегії – плану дій з усунення причин, що сприяють поширенню тероризму, а також боротьби з ним. Фундаментальною основою стратегії визнано утвердження принципу верховенства права поряд з забезпеченням захисту прав людини, що не повинно суперечити заходам боротьби з тероризмом. Уперше в документі такого рівня названо умови, які підживлюють тероризм, що є беззаперечним свідченням намагання світовою спільнотою спрямувати стратегію протидії на ненасильницьке розв'язання конфліктів. Як зазначається у доповіді Генерального секретаря ООН, міжнародне співтовариство повинно зосереджувати зусилля на тому, щоб переконувати, позбавляти, відвертати, зміцнювати можливості держав у реалізації всіх аспектів контртерористичної стратегії. Однак притому, що її розробка продемонструвала здатність ООН сконцентрувати значний інтелектуальний потенціал на подолання загрози подальшого поширення тероризму, авторитет всесвітньої організації як нейтрального органу щодо урегулювання застарілих регіональних конфліктів, на яких “паразитують” терористи та екстремісти всіх різновидів,

використовуючи релігійні, етнічні та соціальні протистояння, помітно зменшується. Піддається обґрунтованій критиці, зокрема, механізм санкцій в ООН. Так, через санкції проти С.Хусейна, прийняті ООН за ініціативою США, в Іраку за 10 років, що передували американській окупації, померло від голоду більше 1 млн. людей¹⁰.

Терористичний феномен сучасного глобалізованого буття, розбурханого соціальними катаклізмами, вимагає визначення наукових принципів, які мають бути застосовані у розробці превентивних і профілактичних заходів подолання причин масштабного насильства, а також вироблення пропозиції щодо механізмів протидії міжнародному тероризму. Оволодіння цим інструментарієм дасть змогу поліпшити якість досліджень тероризму, тенденцій його розвитку і на цій основі змодельовати науково обґрунтовані заходи протидії. Адже ефективність дослідних принципів, задіяних у творчому процесі, зростає там і тоді, де і коли якнайбільш послідовно дотримуються правила методологічної спеціалізації наукових розробок.

На підставі узагальнення існуючих теоретичних підходів до питання протидії міжнародному тероризму нами пропонуються такі методологічні принципи: ситуативно-кризовий, організаційно-спрямований та комплексно-запобіжний. Вони визначають, на нашу думку, головні підходи до розробки анти-терористичних акцій, заходів, операцій. Це може бути вибір компромісних або силових варіантів, які застосовуються проти носіїв тероризму, в тому числі – комбінації методів. Можна обрати, наприклад, один із методологічних принципів, котрого дотримуються США. Як засвідчила ситуація в Афганістані та Іраку, це призвело до бездумної жорстокості та посилення зустрічного насильства, що у стратегічному вимірі вбачається тупиковим шляхом. Тому дослідне ставлення до розробки дійових механізмів протидії терористичним процесам має бути, наголошено на цьому, виваженим, прогнозованим, своєчасним, а також передбачати певний рівень критичного мислення і здатність панорамного погляду.

Приклади з історії яскраво свідчать про те, що держави та суспільства шукали методів протидії соціальному насильству з давніх-давен. Одні з них виявилися достатніми, інші – відносними, наступні – косметичними, тобто просто умовними. Бунтарство, грабежі чи підпали – це наслідки соціальних причин та умов, які сприяють розпалюванню терористичних вчинків, діянь, намірів. Усе залежить від того, наскільки та яким чином реалізуються соціальні заходи, які мають локалізувати чи упереджувати терористичні конфлікти.

Проблема загострюється, на жаль, тим, що міжнародне співтовариство так і не зуміло розробити єдиних підходів до протидії сучасному тероризму, оскільки, як свідчить знову ж таки історія, в оцінці дій терористів суспільство завжди виходило з абсолютно протилежних позицій – від категоричного заперечення та протесту до моральної підтримки. Постійно задіяним був так званий “подвійний стандарт, коли оцінка тих чи інших насильницьких дій часто залежить від політичних симпатій, релігійних переконань або національної належності”¹¹.

Час вимагає нових механізмів, без перебільшення – зміни самої філософії антитероризму. На наш погляд, дієвим є застосування системно-комплексного підходу, який найбільш повно відображає складний багатоаспектний характер тероризму. Однак зазначена позиція має суттєві складності щодо її реалізації, оскільки науково-методологічне обґрунтування комплексного підходу до дослідження тероризму та визначення системного характеру протидії йому є складним завданням, оскільки такий підхід повинен відповідати суті цього явища як соціального та його системно-соціальному статусу. Це вимагає, відповідно, розглядати тероризм як самостійну об’єктивну категорію, яка набуває інтегративного характеру і характеризується динамізмом і рухливістю проявів протягом тривалого історичного періоду свого існування; глибинним проникненням в усі сфери життя соціуму, де починають відбуватися руйнівні процеси, що деформують саму тканину політичного життя; адаптацією до умов соціального середовища та відповідною

модифікацією своїх сутнісних ознак; наявністю ряду стійких теророутворюючих чинників. Відповідно й окреслення шляхів протидії потребує комплексних, цілеспрямованих заходів, які повинні постійно оновлюватися, швидко трансформуватися і випереджати еволюцію тероризму, їх реалізація вимагає відповідних управлінських рішень, розумної координації всіх елементів системи протидії.

Зроблено спробу саме такий підхід покласти в основу запропонованого комплексу заходів, які викладені автором у Моделі Національної програми протидії тероризму й екстремізму¹². Сьогодні Україна постає перед питанням визначення власного підходу у сфері протидії тероризму, який повинен бути скоординований з міжнародним. Активна участь держави в системі забезпечення міжнародної безпеки (Ірак, Косово та ін., ймовірність участі українського контингенту у врегулюванні ситуації в Лівані), посилення міграційних потоків (за свідченнями експертів, країну сьогодні перетинають майже 40 шляхів міграції людей, а показник кількості нелегалів, які осіли на території нашої держави, перевищує загальноєвропейські норми у 20-25 разів і становить від 700 тисяч до 1 млн. осіб) дозволяють говорити про наявність перш за все зовнішніх передумов для терористичних атак, що становить загрозу безпеці України та її громадян, які вже стали жертвами масштабних терактів на території інших країн. Якщо ж взяти до уваги активність ісламістських сект у Криму (“Хізб-ут-Тахрір”, що веде пропаганду цінностей “всесвітнього халіфату” серед мусульман Криму; мусульманська громада “Алушта” та ін.), а також 88 проявів терористичного характеру, що були розкриті протягом першого півріччя 2006 р. Службою безпеки України, то реальність терористичної небезпеки вже не показується штучним драматизуванням ситуації.

Тому відсутність комплексної національної програми протидії тероризму за умов наявності латентної небезпеки його прояву в Україні є фактором ризику, що потенційно впливає на зменшення рівня національної безпеки.

У Моделі Національної програми наголошено на необхідності впровадження новітніх інформаційно-суспільних технологій подолання насильницьких стереотипів у суспільстві, зазначено, що ефективність у протидії міжнародному тероризму значною мірою залежить від того, наскільки повно буде задіяний у цьому процесі потенціал громадянського суспільства. Саме в цьому полягає нестандартний підхід у пошуку шляхів протидії тероризму. Формування нових механізмів системної протидії загрозам міжнародної і національної безпеки повинно базуватися як на державній, так і на суспільній складовій. Такий підхід, як на нашу думку, потенційно містить значні можливості.

---

¹ OAS General Assembly meets in Barbados. – <http://www.oas.org/xxxi-iga/english/docs-en/docs-items/Agres1840-02.htm>, p.3.

² *Бжезинский Зб.* Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Пер. с англ. – М., 2004. – 288 с.

³ *Морозов А.М.* Современный терроризм: основные определения // Проблемы безопасности личности, общества, государства. – 2006. – № 5. – С. 33–39.

⁴ *Сафонов А.Е.* О международном сотрудничестве в борьбе с терроризмом // Право и безопасность. – 2003. – № 3–4. – С. 16–18.

⁵ *Нетаньяху Б.* Война с терроризмом: Как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма / Пер. с англ. – М., 2002. – 207 с.

⁶ Business Versus Terror by *David J. Rothkopf* – <http://www.foreign-policy.com/issue-mayjune-2002/rothkopf.html>.

⁷ *Толипов Ф.* Борьба с терроризмом и дилемма безопасности // Центральная Азия и Кавказ. – 2002. – № 6. – С. 11.

⁸ *Will Hutton.* The World We're In. Little, Brown. – 2002. – P. 6.

⁹ A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. – Brussels, 12 Dec. 2003.

¹⁰ United Nations Chronicle. – New York, 2000. – № 3. – P. 59.

¹¹ *Беглова Н.С.* Терроризм: поиск решения проблемы // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 1. – С. 31–43.

¹² Концептуальный проект. Модель Национальной программы противодействия терроризму и экстремизму / *В.С.Горбатюк, М.Г.Гуцало, В.В.Титов, А.С.Шаповалов.* – К., 2005. – Свидетельство о регистрации авторского права № 13982 от 29.08.2005.